

PAPP GÁBOR GYÖRGY

**VOLT-E MAGYAR ÉPÍTÉSZETI STÍLUS
A 19. SZÁZADBAN?**

ÚJ TUDOMÁNYOS ZSEBKÖNYVTÁR

BŐLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

PAPP GÁBOR GYÖRGY

VOLT-E MAGYAR ÉPÍTÉSZETI STÍLUS A 19. SZÁZADBAN?

VÁLTOZÓ ELKÉPZELÉSEK
A HISTORIKUS NEMZETI ÉPÍTÉSZET
MEGTEREMTÉSÉRE

TYPOTEX

A könyv megjelenését a HUN-REN Központ támogatta.

HUN-REN

Magyar Kutatási Hálózat

© Papp Gábor György, Typotex, Budapest, 2024
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

Lektorálta: Dr. Sisa József

ISBN 978 963 493 296 3
ISSN 2939-5399

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Felelős szerkesztő: Balázs Péter

Szerkesztette: Kovács Zoltán

Tördelés: Jankovič Milán

Borítóterv és tipográfia: Somogyi Péter

Nyomta és kötötte: OOK PRESS Nyomda, Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

TARTALOM

BEVEZETŐ	7
TÖRTÉNELEM, ÉPÍTÉSZET ÉS NEMZETTUDAT A 19. SZÁZAD KÖZÉPSŐ HARMADÁBAN	13
1. Nemzeti hősök szobrai építészeti környezetben	13
2. A Nemzeti Pantheontól Árpád szobraig	19
3. Feszl Frigyes és a pesti Vigadó nemzeti jellegének kérdése	26
4. Klasszikus tagozatok és nemzeti köntös	29
A KÁNON KIALAKULÁSÁNAK ÚTJA	39
1. Korai írások a nemzeti stílusról	39
2. Történeti minták a nemzeti stílushoz	43
A TÖRTÉNELEMRE TÁMASZKODÓ NEMZETI STÍLUS	47
1. A középkori építészet mint inspiráció	47
2. Alkotható-e nemzeti stílus újkori mintákból?	71
3. A történeti stílusok „teljes gazdagsága”: a millenniumi kiállítás történelmi főcsoportja	87
NEMZETI STÍLUS – GÖRBE TÜKÖRBEN	97
A TÖRTÉNETI NEMZETI STÍLUS KRITIKÁJA	109
HOGYAN TOVÁBB? A MINTÁK HITELESSÉGÉNEK KÉRDÉSE	129

A NEMZETI ORNAMENTIKÁTÓL AZ ÚJ ÉPÍTÉSZETIG – ÉS VISSZA	139
1. Az új építészet ideája	139
2. Reakciók az új építészet ideájára	147
2.1. <i>Az új építészeti elképzelések felől</i>	147
2.2. <i>A hagyományos építészeti megközelítések felől</i>	155
BEFEJEZÉS	167
Irodalom	171
Jegyzetek	180
Illusztrációk forrásai	197

BEVEZETŐ

Mi az, hogy magyar építészeti stílus? Vagy úgy is kérdezhethetnénk, mitől lesz magyar egy épület? Kifejezhető-e az építészet eszközeivel a magyar jelleg, a nemzeti identitás? Vannak-e olyan speciális építészeti megoldások és formák, amelyek csak erre a vidékre jellemzőek? Létezik esetleg olyan díszítőmotívum (akár építészetén kívüli), ami a nemzeti vonást jeleníti meg? És ha ilyen motívumokat helyezünk egy házra, az elég ahhoz, hogy magyarossá tegyünk? Mennyiben lesz hiteles (és magyar) egy olyan épület, amelynek díszítőmotívumai adott esetben textilekről vagy fafaragásokról származnak, és eredeti közegükből kiszakítva, felnagyított méretben kerültek kőben kifaragva az épület falára?

Ilyen és hasonló kérdések a 19. század első felétől foglalkoztatták a magyarországi építészet lehetőségeiről, jövőjéről vagy általánosabban szólva a magyar nemzeti identitás lehetőségeiről gondolkodókat. Akadtak, akik kétségekkel néztek szembe a kérdéssel. Először is nem láttak maguk körül nemzeti jellegű formákat (ennek meg is adták az okát), ame-

lyekből a nemzeti építészet megteremtésének munkájában ki lehetne indulni. Továbbá abban sem voltak biztosak (sőt voltak, aki egyenesen kételyüknek adtak hangot), hogy vannak-e olyan nemzeti jelleggel bíró formák és minták, amelyek továbbfejlesztéséből létrehozható a nemzeti stílusú építészet. A kételkedők egy csoportja a 19. századi társadalom jellegét nem tartotta alkalmasnak arra, hogy abban a más népektől különböző, nemzeti jellegű építészet (művészet) létre tudjon jönni. Vagy ilyet tudatosan ki lehessen fejleszteni.

Akadtak azonban olyanok is, akik a történelmi múltból és a nemzeti hagyományokból kiindulva úgy látták, hogy hosszadalmas munkával megteremthető a nemzeti építőstílus. A minták összegyűjtése révén először meg kell alkotni egy építészeti kánont, ami kiindulópont lehet a nemzet történelmi múltjára támaszkodó építészet számára. A példák gondos kiválasztása és megfelelő kombinálása nyomán a legjobb és a nemzetre leginkább jellemző stílus már kifejleszthető. A nemzeti stílus más propagátorai szerint nem az európai történelmi stílusok valamelyikéből kell kiindulni, hanem a magyar nemzeti ornamentikát kell a nemzeti építőstílus forrásává tenni. Az utóbbi vízióban az autentikusság, hitelesség és őszinteség fogalmi főszerepet kaptak. Ebben a vonatkozásban az anyaghűség is szerepet kapott, az utóbbi mellett pedig az építészetben akkor megjelent új anyagok stílustermelő lehetőségei is.

A fenti kérdésekre megnyugtató választ természetesen nem lehetett adni a 19. században – és amennyiben a téma (akár napjainkban is) aktuális maradt, annyiban később sem. Ha valamit azonban ezek a nemzeti építőstílus megteremtésére irányuló törekvések bizonyosan elértek, az az, hogy

rajtuk keresztül a nemzeti identitásról alkotott kép reflektív-
vebbé, érzékenyebbé és pontosabbá vált.¹

A következő oldalakon tehát egy manapság újra felbuk-
kanó idea, a nemzeti stílusú építészet kezdeteinek eredünk a
nyomába. A szálak a 19. század első felébe vezetnek. Abba az
időszakba, amikor a közép-európai nemzetállamok ideológiai
alappjai létrejöttek. A nemzeti öntudat formálódásának idő-
szakában járunk, ami sokszor a nemzeti függetlenség vágyá-
val is összekapcsolódott. Erről az alapról tekintve a nemzeti
jelleg kérdésére, természetes, hogy azt az építészet esetében
a képzőművészethez hasonlóan először történeti, mondai,
népmesei alakok vagy szimbolikus figurák jelenítették meg.

A 19. század közepén a nemzeti művészet fogalma a nem-
zeti stílus fogalmával egészült ki. Vagyis a nemzeti jelleg meg-
teremtésének kérdésére ekkortól a képzőművészet mellett az
építészet eszköztárából merítve kíséreltek meg választ találni.
A nemzeti stílus fogalmának használata azt jelentette, hogy
bizonyos művészeti és szellemi javakra, alkotásokra egy adott
politikai közösség identitását meghatározó, azt kifejező elem-
ként tekintettek.

Az identitáskeresésben és identitásteremtésben fontos
részt kapott az épített környezet kialakítása, a városi tereket
alkotó épületek formálása. Pontosabban, milyen megjelenésű,
milyen stílusú épületek tudják a leghitelesebben kifejezni azt,
amit akkoriban nemzeti jellegnek, „jellemzetes építészet”-nek
neveztek. Felhívások, programszövegek és írásbeli tervezetek
(elaborátumok) születtek a nemzeti stílusú építészetről. Ezek
az írások természetes módon magukon viselik koruk ízlését,
vagyis a 19. századi építészet szemléletének egy nagyon fon-
tos elemét, a történetiséget. A jelent egy egységes történelmi

folyamat részeként tekintő elképzelésről van szó. Arról, hogy a korszak historista felfogása szerint a jelen építészete az építészet egyetemes történetének része, tehát a kortárs építészet a nemzeti múltból fakad.

Ennek a szemléletmódnak közvetlen hatása volt az építészeti stílusokra és azon belül a nemzeti stílusra. A történeti nézőpont határozta meg a 19. század két, egymással szorosan összefüggő építészeti irányzatát, a romantikát és a historizmust.

Áttekintésünk az 1830-as évektől az I. világháború végéig tart. A magyarországi építészetben ugyanis a 19. század közepső harmadától tudatos szemléletbeli változás figyelhető meg. Körülbelül ekkortól a klasszikus, állandó és mint ilyen egyetemes formák helyett, részben azokkal szemben olyan építészeti formákat részesítettek előnyben, melyek nem az antikvitás emlékanyagából táplálkoztak, hanem változókonnyabb (bizonyos értelemben szabálytalanabb), inkább a helyi történelmi hagyományokra támaszkodó építészeti gondolkodást tükröztek.

Ahhoz, hogy a történeti szemlélet újszerűségét megértjük, fontos tudatosítanunk, hogy a történeti formák használata nem másolást jelentett. A korszak építészei a középkori formákat a kortárs épületeken alkalmazva újraértelmezték, azoknak új kontextust teremtettek, ezáltal szándékuk szerint egy új minőséget hoztak létre. Az adaptív, átértelmező szemlélet a historizáló építészet egészére jellemző volt, amely később, a 19. század második felében további elemmel egészült ki. Ez a pozitivisták nézőpontja valahogy így összegezhető: bármely építészeti feladatot képesek vagyunk megoldani, jobban, mint az elődeink. Az adaptív szemlélethez és a pozitívizmus

magabiztosságához nagyjából az 1860-as évektől egy harmadik vonás, a történeti pontosságra, precizításra való törekvés járult. Ez utóbbinak forrása részben szintén a középkor tiszteletéből eredt. A középkori építőmesterek munkamódszerét követve (és esetenként felélesztve), egyúttal a minél nagyobb fokú hitelességre törekedve alkották az új, kortársi kontextusba helyezett történeti formákat.

A fenti szemléletváltás nyomán (mely nem független a történelemtől mint egységről, mint folyamatról való gondolkodástól sem) a 19. század második felétől a múlt építészetének elemeit tudatosan emelték be a kortárs építészeti formálásba, különösen akkor, ha a nemzeti akcentus kifejezése volt a cél. Szükség volt ezért a magyarországi műemlékek pontos megismerésére és felmérésére. A gyarapodó építészettörténeti ismereteknek, melyekre a nemzeti stílust megjeleníteni kívánó kortárs építészet támaszkodott, a fokozatosan professzionalizálódó és intézményesülő műemlékvédelem és művészettörténet teremtett elméleti és szakmai keretet. Vagyis azt láthatjuk, hogy a 19. század második felétől szakmai alapossággal és ismeretekkel elkészített elméleti konstrukciók olyan nemzeti stílust vizionáltak, mely az egyetemes történeti stílusok horizontján belül, azok magyarországi emlékeire támaszkodva volna megalkotható. Minthogy a történeti formákra támaszkodó, historizáló építés Magyarországon az I. világháborúig meghatározó maradt, a mi időbeli fókuszunk is addig, a Monarchia felbomlásáig tart.

A korszak, amelyet vizsgálunk, és annak a következőkben szemléletek és kérdésfelvetések alapján elkülönített szakaszai alapján véve megfelelnek a historizmus építészetének először a német, majd nyomában az osztrák művészettörténet

által az 1960-as évek végén felrajzolt szakaszolásának. Ez a ma is általánosan elfogadott nézet a nagy egységen belül egyes időszakokat aszerint különít el, hogy a különböző történelmi korok építészeti formáit milyen mértékben és milyen módon integrálták az építészeti gyakorlatba, vagyis hogyan gondolkodtak az interpretálásról mint aktív művészeti tevékenységről. Ebben az értelemben a historizmus Közép-Európában hozzávetőleg az 1840-es évektől a 20. század elejéig (második évtizedéig) tartott. Ezen belül az 1840-es évektől az 1870-es évekig tartó időszakot korai, avagy romantikus historizmusnak, az 1870-es évektől az 1890-es évekig az érett historizmus időszakának, az 1890-es évektől kezdődött pedig késői historizmusnak nevezi a szakirodalom, amely utóbbi (mint látni fogjuk) a 20. század első évtizedeiben a különböző modern építészeti mozgalmakkal párhuzamosan, részint azokkal összefonódva jelent meg.²

A könyv két fő kérdést jár körül: a múlthoz való viszonyt és a nemzeti stílus problémáját, valamint ezek változásait. A bölcsészettudomány világában alapvető, hogy jelenünket múltunk minél pontosabb megismerésén keresztül érthetjük meg. Napjainkban a nemzeti múlt kérdése ismét előtérbe került szövegekben és épített környezetünkben egyaránt. Műemlékek átépítése, történelmi romok kiegészítése és elpusztult épületegyüttesek visszaépítése zajlik körülöttünk. Ahhoz, hogy e jelenségek motivációját megértsük, továbbá lehetőségeit és korlátait meglássuk, szükséges, hogy ismerjük, honnan indult a nemzeti múltrol és azon belül a nemzeti építészet múltjáról szóló diskurzus.

TÖRTÉNELEM, ÉPÍTÉSZET ÉS NEMZETTUDAT A 19. SZÁZAD KÖZÉPSŐ HARMADÁBAN

1. NEMZETI HŐSÖK SZOBRAI ÉPÍTÉSZETI KÖRNYEZETBEN

A múlt újfajta értelmezésének hatása szempontjából fontos kérdés, hogy a történelmi formák, melyek a historizmus első évtizedeiben elsősorban a középkori építészeti formák „újra-hasznosítását” jelentették, mennyire váltak a közös vizuális ismeretanyag részévé. Vagyis hogy a korai historizmus és az azt követő évtizedek építészete mennyire volt képes formálni a korabeli közvélemény esztétikai és történelmi gondolkodását. Abban, hogy az 1840-es évek elejétől a klasszikussal szemben a középkori építészeti formálás elfogadásra találjon a megbízók és általában a közönség körében, bizonyosan fontos szerepe volt annak, hogy a középkori építészeti stílusokat sok esetben a nemzeti történelemmel kapcsolták össze.

Az 1840-es évek közepétől a polgárosodó Pest néhány újabb épülete nem csupán középkorias tagolást kapott (ide tartozott többek között a Brein Ferenc tervezte Schücke-ház 1846/47-ből,³ a Feszl Frigyes-féle Glósz-ház 1847/48-ból⁴ vagy a Pichler-ház, Wieser Ferenc alkotása, 1853–1857 között⁵), hanem dekorációban vagy épületszobrászati díszítésben is